

ПРОБЛЕМА ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ЄВРОПИ: КРАХ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ?

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 1(40), с. 46–52

Розкривається досвід застосування принципу мультикультуралізму в країнах Західної Європи.

Європейські країни, в цілому Західна цивілізація, очевидно відіграють істотну роль у формуванні імперативів сучасного культурного життя України. У своєму розвитку українське суспільство стикається з різними явищами, які формуються в західному соціокультурному просторі. Зокрема, актуальним і не до кінця дослідженим залишається питання мультикультуралізму — як у культурній, так і політичній сфері.

У нагоді стає досвід реалізації мультикультурного принципу існування держав у Європі. Дослідження на цю тему читаємо, зокрема, у працях: Освальда Шпенглера, Володимира Малахова, Олександра Куропятника, С. Скірбекка та ін.

Одноставною для всіх дослідників є думка, згідно з якою “батьківщиною” утвердження явища мультикультуралізму є держава Нового світу — США та Канада, — які не випадково називають “імміграційними”: американська та канадійська нації були сформовані в результаті імміграції. Крім того, імміграція має істотне значення для національно-державної ідентичності цих країн. Інша справа — Західна Європа. Тут національні держави склалися до того, як зіткнулися з масовим імміграційним припливом. Звідси, як відзначив В. Малахов, незручність, що виникає від спроб прищепити на європейський ґрунт публічну риторичку і політичну практику, характерні для “імміграційних країн”. А саме — мультикультуралізм [1].

Виникнення мультикультуралізму в країнах Західної Європи, на відміну від країн, створених на іммігрантській основі, обумовлене історичним минулим країн-колонізаторів, з одного боку; з другого — інтенсифікацією в країнах ЄС регіоналізаційного руху, що стимулює глобалізаційні процеси.

Європейська культурна антропологія ще з ХІХ ст. намагалася виправити “гріхи колоніалізму”, розкриваючи красу “інших” культур, які раніше носили тавро “варварських” або “дикунських”, показуючи, що “інші” так само є “культурами”, “з власними віруваннями, обрядами, з власними звичаями, дуже розумними з огляду на історичні умови існування, абсолютно органічними, тобто ґрунтувалися вони на власній внутрішній логіці” [2, 275]. Завданням культурного антрополога став показ існування, самоцінності та рівноцінності відмінних від європейської культур.

Головною культурною цінністю західної цивілізації стало “позитивне сприйняття інакшості”, що породило терпимість до відмінностей. Це стало “параметром”, за яким “Захід вважає свою культуру зрілою”, “а тих, хто так не робить, вважають варварами” [2, 275].

З цим гаслом Західна Європа розвивалася все ХХ ст., на цій основі розквітла культурно-політична толерантність та мультикультуралізм. До того ж, ця ідеологія стимулюється поширенням ліберальних цінностей.

Останні, на думку норвезького соціолога С. Скирбекка, визначають прояв нефункціональності, нежиттєздатності західноєвропейської культури. Критикуючи ліберальні основи культурного розвитку суспільства, дослідник відмічає “зовнішній” характер стосунків між індивідом і суспільством, внаслідок чого зменшується значення колективної культури. І, відповідно, культура сприймається як “явище, до якого індивід, згідно зі своїм вибором і перевагами, може ставитися як до засобу власного розвитку або просто як до розваги” [3].

За словами С. Скирбекка, мультикультуралізм в країнах Західної Європи сприяє передусім імітаційному розвитку національної держави — як держави етнокультурних діаспор.

Невизначеність щодо проблеми мультикультурного існування європейських країн чевидно є однією з причин “політичного балансування” у міжнародних відносинах. Так, Олександр Куропятник визначив мультикультурну політику західноєвропейських держав як спробу зберегти рівновагу між полюсами “виключення” і “включення” іммігрантів в культурний контекст. За словами російського дослідника, це — пом’якшений варіант адаптації іммігрантів, що виражається у формі “стриманої інтеграції”, яка передбачає збереження культури національної більшості і прийняття нових груп меншин, що виступають у рамках загальної громадянської ідентичності. Це перешкоджає ментальному розмиванню кордонів у межах однієї національної культури держави [4].

Якщо розглядати суспільство і культуру як складно організовану систему, то зростання різноманітності на верхньому рівні припускає його обмеження на нижньому і, навпаки, при зростанні різноманітності на нижньому рівні зменшується його присутність на верхньому, що викликає наростання ентропії. Культура є тим механізмом, що регулює процес ентропії в системі, яка пристосовується до нових умов існування.

Тому для національних держав Західної Європи постколоніального періоду проблема збереження культурної спадщини, культиву-

вання національної історії, збереження історичної пам’яті, етнічної і культурної ідентичності стає однією з ключових проблем.

Кінець XIX — початок XX ст. був позначений розпадом колоніальної системи, відродженням і стрімким розвитком народів, які, вступаючи на шлях модернізації, йшли не європейським шляхом, а власним. До цього ж періоду належить усвідомлення самими європейцями недостатності власної культури, її односторонності, що виявляється в гіпертрофії екстравертного первня, науково-технічного розвитку, недооцінці релігійно-художнього аспекту життя. Звернувшись до дослідження культур Сходу, Африки, доколумбової Америки, європейські мислителі сподівалися знайти в них ті цінності й орієнтири, яких бракувало європейцям [2, 276].

У повоєнні десятиліття на хвилі відрази до нацизму та колоніалізму в європейській громадській думці взяли гору підходи, які повинні були зняти комплекс у європейців щодо “іногородців”. У концептуальному плані вони знайшли своє вираження в доктрині мультикультуралізму. Згідно з її настановами іммігранти мають право і повинні зберігати свою культуру і самобутність, роблячи сучасні європейські нації схожими на “культурну мозаїку”.

У Старому Світі ідеї мультикультуралізму отримали офіційне визнання після приходу до влади лейбористів у Великобританії в 1997-му і уряду Зелених у 1998 р. у ФРН.

У рамках політики мультикультуралізму урядом, за підтримки ЗМІ, робляться кроки, спрямовані на збереження національної самосвідомості іммігрантів, їх мовної, культурної, релігійної відокремленості від корінного населення. У поєднанні з масовою імміграцією, якою зазвичай супроводжується політика мультикультуралізму, кінцевим підсумком є утворення в державі великих етнічних груп, які не усвідомлюють себе частиною нації, і які є конкурентними відносно нації.

На думку В. Малахова, ідеологія мультикультуралізму, виходячи з недостатніх під-

став і не маючи підтвердження на практиці, по суті, виявляється утопічним припущення про можливість безконфліктного співіснування абсолютно різних за своїм характером культур [1]. Пропаганда мультикультуралізму, за відсутності раціональних доведень, намагається впливати на емоційну сферу цільової аудиторії, роблячи акцент на “культурному різноманітті”, покликаною урізноманітнити недостатньо яскраву й одноманітну культуру корінного населення.

Водночас, необхідно пам'ятати, що культура є не результатом, а джерелом формування буття як особистості, так і всього етносу. За цих умов важко визначити критерії коректного співіснування різноманітних культур у межах єдиної держави.

Освальд Шпенглер назвав культуру “моделлю пояснення світу, засобом опису, структури життєвих зв'язків” [2, 289]. Іншими словами можна сказати, культура є “системою допущень, прийнятих у тому чи іншому соціумі”, це — “гарант соціального ладу, що втілює на ґрунті накопиченого запасу спостережень закони здорового глузду і необхідні норми власного життя” [2, 290]. Єдність культури, за Шпенглером, виражається у єдності мисленневих форм, єдності способу життя в усіх його формах: релігії, мистецтві, політиці, економіці, праві. Культура — це “форма прояву життя” певного суспільства, його “душа”.

Культура забезпечує смисли там, де раніше був присутній генетично закладений, “природний” смисл [2, 469]. Як зазначив Емануель Левінас, культура — це смисл, що приходить до буття. Головне завдання культури — забезпечити людину системою смислів для орієнтації у навколишньому світі. Смисли не винаходяться. Ми черпаємо їх з глибини своєї свідомості. Вони фіксують досвід всього історичного минулого. Однак смисли не даються нам у вигляді певної остаточної формули. Вони мають безперервно реінтерпретуватися в контексті проблем сьогодення. Це осмислення дійсності відбувається водночас у двох перекресних напрямках: наділенні смислом навколишнього світу і пошук власного смислу. Сама людина осмислюватиметься

по-різному, різними культурними мовами. На раціональному рівні — через поняття і логіку; на художньому (чуттєвому) — через емоційно насажені образи; на поведінковому і моральному — через зразки поведінки й ціннісні орієнтації, засвоєні некритично [2, 469].

Людина, сформована відповідною культурою, приймає подібні “першосмисли” як щось само собою зрозуміле, як єдино можливі презумпції (наприклад, сприйняття часу чи простору). Саме ця первинна система орієнтирів свідомості і є тим базисом, фундаментом, на якому стоїть будь-яка будова культури [2, 470]. Руйнування цього фундаменту — навіть заради економічного благополуччя та політичної стабільності — завжди призводить до негативних наслідків.

Їх усвідомлення пов'язано з заявами лідерів провідних країн ЄС про “провал мультикультуралізму”, які прозвучали у 2010–2011 рр.

Важливий “референт” мультикультуралізму — політико-адміністративна практика, певна система заходів, що вживаються державою з метою підтримки культурного розмаїття. За кращого аналізу виявляється невелика кількість держав, які проводять подібну політику. За словами В. Малахова, “інституціолізований мультикультуралізм, тобто закріплений на законодавчому рівні і втілений у відповідних інститутах”, існує лише в Канаді та Австралії [1]. Тільки ці дві країни поклали в основу своїх законодавств уявлення про суспільство як сукупність етнічних груп, паритет яких у доступі до матеріальних і символічних ресурсів регулюється державою.

Російський дослідник підкреслює важливість розрізнення — риторики і практики — у визначенні ролі та значення мультикультуралізму: “Одна справа — публічні заяви та символічні жести керівництва тієї чи іншої країни, інша справа — конкретні дії” [1].

Інший важливий “референт” мультикультуралізму — ідеологія. В. Малахов вважає, що положення, за яким мультикультуралізм визначається як “якась доктрина, світогляд, стійка система поглядів, корот-

ше кажучи, ідеологія” — не відповідає дійсності [1]. Оскільки “громадські активісти, що виступають на зразок адептів мультикультуралізму”, вкладають у це слово різні значення. Діапазон інтерпретацій цього терміну дуже широкий: від простого ствердження легітимності присутності культурних відмінностей у публічному просторі до уявлення про суспільство як конгломерат етнокультурних спільнот, турботу про збереження ідентичності яких має взяти на себе держава [1].

Серед причин, які викликали “мультикультурний поворот” у Європі у 1980-ті роки, В. Малахов називає нагальну потребу включення мігрантів у життя приймаючої держави. Це спростовує стійке уявлення, ніби поява в європейському суспільно-політичному дискурсі лексики мультикультуралізму є нічим іншим, як продуктом інтелектуального імпорту із США і Канади. Звернення до ідей “мультикультурного суспільства” — як з боку адміністративно-бюрократичної системи, так і з боку корінної громади — стало актуальним завданням. Воно усвідомлювалося в міру того, як ставало ясно, що більшість з тих, кого вважали “гостьовими робітниками”, залишаться в країні назавжди (не кажучи вже про їхніх дітей, для яких європейські держави стали батьківщиною) [1]. А оскільки асиміляція, тобто повне розчинення вчорашніх мігрантів в новому для них соціокультурному оточенні, була явно нездійсненною опцією, як орієнтир була прийнята формула “інтеграція без асиміляції”. Звідси і популярність в Європі 1980-х — першої половини 1990-х років таких мовних зворотів, як “повага до культурної відмінності” і “право на ідентичність”. Передбачалося, що така установка дасть змогу уникнути появи в європейських країнах “етнічного андеркласу” і, як наслідок, геттоїзації мігрантів та їх нащадків.

По-перше, джерело проблем, пов’язаних з імміграцією, лежить не в культурній площині. Це передусім соціальні проблеми, а риторика мультикультуралізму саме сприяє тому, що вони “культуралізуються” — переводяться зі структурного плану в морально-

психологічний [1]. По-друге, і зміст звернення до мультикультуралізму в Європі, і масштаби його поширення потребують серйозної ревізії. Справа в тому, що “мультикультурний поворот”, про який так багато говорили на рубежі 1980–1990 рр., торкнувся здебільшого сфери публічної риторики, ніж реальної політики.

Власне, в Європі влада лише двох держав — Швеції і Нідерландів — зробила конкретні кроки відповідно до ідей мультикультуралізму. Шведська влада з середини 1970-х років і голландська з початку 1980-х здійснювали систему заходів з підтримки мігрантських меншин. Держава реалізовувала, тобто забезпечувала фінансово та інфраструктурно, їх права на освіту рідною мовою, на видання власних ЗМІ, на проведення культурних заходів і т. д. Однак “розмах” цих заходів не був великим, оскільки вони були адресовані переважно етнічним активістам з числа мігрантів і не торкалися глибоких потреб більшості мігрантського населення. Далі, у другій половині 1990-х років влада обох країн, можна сказати, зробила крок назад. У Швеції був переглянутий закон про підтримку меншин, в рамках якого іммігрантські спільноти були прирівняні до історичних меншин, а в Нідерландах було згорнуто програму розвитку меншин, запущену в 1983 р. [1].

Сполучене Королівство на перший погляд справді має репутацію держави, яка сприяє розвитку культурного плюралізму. Це пов’язано з його “минулим колонізатора” і сучасним прагненням “спокутувати гріхи”. Однак, за словами В. Малахова, британський мультикультуралізм, по суті, зводиться до ліберального *laissez faire* щодо публічних проявів етнічних відмінностей. Спеціальних заходів підтримки етнічних меншин влада Великобританії не проводить. Мабуть, єдина британська особливість, що зближує цю країну з США і відрізняє від сусідів по континентальній Європі, — це формування в 1976 р. Комісії з расової рівності. Вона займається моніторингом етнічної дискримінації і володіє рекомендаційними повноваженнями у відносинах із владою. У числі

рекомендацій Комісії — вжиття точкових заходів з “позитивної дискримінації” (наприклад, при прийомі на роботу в поліцію). В. Малахов визначає мультикультуралізм у Великобританії “більшою мірою як характеристика символічної політики, ніж політики інструментальної” [1].

Влада Великобританії поступово переглядає свої погляди щодо мультикультуралізму. У 2007 р. там було проведено соціологічне опитування, яке показало, що він не працює. Наприклад, третина британських мусульман вважають, що їм ближчі брати по вірі з інших країн, ніж співгромадяни-англійці [5]. У лютому 2011 р. прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон виступив із сенсаційною для Королівства заявою: “Час перегорнути сторінку провальної політики, коли згідно з доктриною мультикультурного суспільства в країні окремо один від одного існували різні культури. Настав час лібералізму з м'язами... Треба відкрито заявити про відмову від пасивної толерантності останніх років” [5].

За півроку, у серпні 2011 р., в Британії спалахнули заворушення на етнічному ґрунті після того, як поліцейські застрелили чорношкірого лондонця.

У тому ж руслі — відмови від політики мультикультуралізму — рухається й ФРН. У жовтні 2010 р. світ почув заяву Ангели Меркель про провал мультикультуралізму. На конференції молодіжної організації Християнсько-демократичної партії у Потсдамі німецький канцлер заявила, що мігранти, які приїжджають на роботу в Німеччину, повинні говорити по-німецьки, оскільки лише в цьому випадку вони можуть стати повноцінними учасниками ринку праці. “На початку 1960-х наша країна запросила зарубіжних робітників у Німеччину, і тепер вони живуть тут, — відмітила Меркель. — Деякий час ми самі себе вводили в оману і казали собі: “Вони в нас не залишаться, коли-небудь вони пойдуть”, але так не сталося. І звичайно ж, наш підхід містився у мультикультуралізмі, в тому, що ми будемо жити поруч і цінувати один одного. Цей підхід провалився, зовсім провалився” [6].

Водночас, Ангела Меркель підтвердила, що Берлін зацікавлений у робочій силі і хоче створити для робітників гарні умови. “Ми не повинні бути країною, яка створює у зовнішньому світі уявлення, що тут не хочуть бачити тих, хто не може одразу заговорити німецькою, або не вихований у німецькомовному середовищі”, — підкреслила канцлер [6].

Як свідчить заява, мультикультуралізм виступає засобом економічної соціалізації мігрантів, які шукають кращі умови для праці в Європі.

У голландському, шведському і почасти британському випадку мультикультуралізм — що саме під ним не розумілося б — мав слугувати інтеграції мігрантів та їхніх нащадків, тоді як у Німеччині він слугував прямо протилежній меті, а саме: не дати мігрантам з Туреччини стати частиною німецького суспільства. Як відмічає В. Малахов, окремі школи для турецьких дітей створювалися не через стурбованість німецької влади долею турецької ідентичності, а з тією метою, щоб забезпечити повернення турецьких дітей на батьківщину їхніх батьків. “Мультикультурні” заходи, таким чином, були націлені в Німеччині швидше на сегрегацію, ніж на інтеграцію [1].

Специфіка німецької ситуації багато в чому визначалася рестриктивним (обмежувальним) характером законодавства про громадянство, яке діяло по 1999 р. включно. У встановленні таким чином “високих бар'єрів на шляху натуралізації іноземців” В. Малахов бачить причину “виключення потенційних громадян із політичної спільноти”, створення умов для існування вихідців з Туреччини як “паралельного суспільства” [1].

“Схоже, європейські лідери спочатку вигадали монстра на ім'я “мультикультуралізм”, а потім оголосили йому війну”, — зазначає В. Малахов.

Що стосується Франції, то ця країна взагалі уникала цієї проблеми навіть на рівні риторики. Президент Ніколя Саркозі у лютому 2011 р. енергійно відмежовувався від мультикультуралізму: “Нам не потрібне суспільство, в якому спільноти просто є сусідами. Французи не хочуть і не будуть змінювати свій спосіб життя, якщо хтось приїж-

джає до Франції, він повинен влитися у це єдине національне суспільство” [5].

І французькі чиновники, і французькі інтелектуали завжди наполягали на непорушності цінностей “республіканізму”. “Республіканізм” у цьому випадку означає, по-перше, строге проходження принципу секуляризму, а по-друге, свободу публічного простору від будь-яких проявів культурної інакшості. Усі відмінності, пов’язані з релігійною чи мовною належністю, витісняються у приватну сферу [1].

Гідний суперник Ніколя Саркозі на президентських виборах — лідер ультраправого “Національного фронту” пані Марін Ле Пен — обіцяє “повернути народу Франції його країну і його гордість”, скоротивши легальну імміграцію в 20 разів [5].

Націоналістичні партії та рухи поступово зміцнюють свої позиції у багатьох країнах Європи. Зокрема, у вересні 2010 р. на виборах у шведський парламент перемогли ультраправі “Демократи Швеції”. Того ж року, в Нідерландах націоналісти посіли третє місце, а в Угорщині дві націоналістичні партії здобули майже 70 відсотків голосів. У Швейцарії дві третини громадян проголосували за заборону будувати мінарети. Навесні 2011 р. на виборах у Фінляндії більшість у парламенті здобули “Істинні фінни”, які наполягають на скороченні нетрудової міграції та зменшенні соціальних пільг для іноземців, які отримали дозвіл не постійне проживання [5].

Нині, як відмічає В. Малахов, політичний клас всіх без винятку європейських держав підкреслює пріоритет “громадянської інтеграції”, замість підтримки культурного розмаїття [1]. Однак російський дослідник не виключає, що в майбутньому відбудеться чергове зміщення у публічному дискурсі, в результаті чого цінності культурного діалогу і взаємної толерантності знову потіснять цінності національної згуртованості. Це підтверджує оголошений поворот до “асиміляціонізму”, який був адресований усередину держав, тоді як, з точки зору зовнішньополітичного іміджу, більш продуктивною була і залишається демонстрація владою готовнос-

ті і здатності гарантувати право громадян на вибір культурної ідентичності. Не випадково в міжнародних правових документах (наприклад, в Європейській рамковій конвенції про захист національних меншин) є формулювання про заборону насильницької асиміляції.

Однак, на думку В. Малахова та інших дослідників мультикультуралізму в європейських країнах, цей принцип не розв’язує фундаментальної проблеми — інкорпорування мігрантів у соціальні інститути держав, які їх приймають. Складність та багатогранність цієї проблеми не дає можливості розв’язати її остаточно й універсальним чином — для всіх багатокультурних країн.

Оптимальним виходом з цієї ситуації є застосування принципу — чи то інтеграції, чи то мультикультуралізму — в різних державах, виходячи з національних інтересів їх громадян. Зберігати культурну ідентичність чи асимілюватися з іншими культурами — це внутрішнє рішення суверенних держав Європи, які спрямовані на мирне співіснування на основі загальнолюдських цінностей.

Література

1. Малахов В. Мультикультуралізм в Западній Європе: по ту сторону риторики. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1155#top
2. Яцук Т. І. Філософія історії: Курс лекцій: Навч. посіб. — К.: Либідь, 2004.
3. Скирбекк С. Неадекватная культура: Современная идеология и человек. — М.: Изд-во “МИК”, 2003.
4. Куропятник А. И. Мультикультуралізм: идеология и политика социальной стабильности полиэтнических обществ // Журнал социологии и социальной антропологии. — СПб., 2000. — № 2. — Т. III. — С. 117–131.
5. Ходина О. Европейская политика мультикультуралізма терпит крах. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=713499>
6. Меркель заявила о провале мультикультуралізма. — [Електронний ресурс]. — Русская служба ВВС, 17 октября 2010 г. — Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2010/10/101016_merkel_multiculturalism_failed.shtml?print=1

В умовах збільшення іммігрантського потоку та культивування толерантного ставлення до інших культур — виявляються як позитивні, так і негативні наслідки мультикультурної політики.

В условиях увеличения иммигрантского потока и культивирования толерантного отношения к другим культурам — выявляются как позитивные, так и негативные последствия.

In the context of the immigrant flow increase and cultivation of tolerance towards other cultures, both positive and negative effects of multicultural policy are being revealed.

Надійшла 9 грудня 2013 р.